

Ярослав Блоха

БЛОХА Ярослав Євгенійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – історія української філософії, аксіологія.

В.Г. КОРОЛЕНКО ПРО ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СВІТОВИХ РЕЛІГІЙ

Автор аналізує думки В. Г. Короленка про головні ціннісні орієнтації світових релігій – буддизму, християнства та ісламу. Мислитель вважав, що в буддизмі визнання індивідуальної волі людини було вирішальним фактором розвитку особистості і можливого способу утвердження внутрішньої свободи. Найвищою цінністю християнства для В.Г. Короленка є віра в Бога як шлях до порятунку людства, консервативного захисту індивідуальності від будь-якого виду несакрального впливу. Розглядаючи ціннісні орієнтації ісламу, мислитель відстоює позицію, що головною з них є постійність, згідно з якою підпорядкування Аллаху гарантує потрапляння до раю в наступному житті.

Ключові слова: ціннісна орієнтація, світові релігії, буддизм, християнство, іслам, віра, індивідуальна воля.

Незважаючи на те, що Володимир Галактіонович Короленко не вважається філософом в прямому значенні цього слова, значна частина художніх, публіцистичних та епістолярних творів мислителя мають філософський контекст. Він не лише згадує, але й аналізує ціннісні орієнтації різних філософських і релігійних напрямів, зокрема детально розглядає цінності світових релігій – буддизму, християнства та ісламу.

Реінтерпретація буддійського вчення про переродження, яке абсолютно суперечило християнському погляду на унікальність і скінченність земного життя людини, була однією з провідних тенденцій кінця XIX – початку XX століття серед європейської та російської інтелігенції. Те, що В. Короленко не залишився осторонь зазначеної тенденції підтверджується детальним опрацюванням ним праць відомих вчених-сходознавців-буддологів В. Васильєва, І. Мінаєва, С. Ольденбурга, Ф. Щербатського, які мислитель узагальнив у оповіданні «Необхідність», жанр якого він визначив як «східна казка».

Герої «східної казки» прагнуть досягти нірвани як абсолютної свободи від необхідності, яка обмежує їх, і відкриває шлях до істини.

© Я. Є. Блоха, 2014

Кассапа, син раджі Лічави, пригнічений думкою про те, що все в його житті зумовлює необхідність, яка «позбавляє його навіть права відповідати за свої власні вчинки» [5, с.374].

Він усвідомлює свою нездатність боротися з силою потоку, який несе його по життю. Душа героя пригнічена сумнівами, головний з яких – право на виявлення своєї волі, на здійснення своєї внутрішньої свободи, відсутність якої змушує його сумувати і приносить невимовні страждання. Настрій Кассапи можна пояснити тими категоріями, які були вироблені буддизмом: життя безглузде, тому що людина не вільна що-небудь змінити в ньому, все, що відбувається навколо неї, відбувається без її участі, а з волі того, що зветься необхідністю.

Відповіддю на питання Кассапи є сюжетна лінія оповідання. Свої сумніви Кассапа висловлює вголос, звертаючись до мудрих брамінів Дарну, Пурани й Улайє, останній з яких розповідає йому історію, що в далекому минулому трапилася з Дарну і Пураною.

Дарну і Пурана – наймудріші браміні у всій Індії – не задоволюються набутими з вед та шастр знаннями і жадали нової істини, яку самі вирішили наблизити до себе. Герої В. Короленка відправляються мандрувати. І це не випадково, бо мандрівка – «необхідна четверта ступінь, яку повинен пройти брамін, щоб, відійшовши з реального життя в усамітнення й там, звернувшись до певних розумових і фізичних виправ, досягти духовного прозріння, що в етиці буддизму й означало набуття істини» [5, с.379]. Шукачі істини знаходять місце під смоківницею, яка для буддистів є символом безсмертя й вищого знання. Під пагодовою смоківницею завершилися пошуки знання Буддою, тут він досяг свого просвітлення. Дарну, який першим відправився в мандрівку, досяг священного місця, де знаходилися руїни стародавнього храму. Цей храм був колись споруджений на честь давнього божества, ім'я якому – «Необхідність». Необхідність називає себе володаркою будь-яких рухів, оскільки все існує, все живе – немічне, безсиле, безвладне, під впливом необхідності воно досягає мети свого буття – смерті, яка для буддистів була однією з найвищих цінностей, адже вона – чергова сходинка у досягненні мокші. Але Дарну не смерті шукає, він жадає істини, яка вище за смерть, адже вона – безсмертя.

Усвідомлення того, що людина є іграшкою в руках необхідності, завдає герою оповідання нестерпних страждань. Якщо саме існування людини зумовлене необхідністю, тоді існування є стражданням; джерело існування – жага життя, знищенням спраги життя знищується існування, значить, і знищується пов'язане з ним страждання, й людина, кидаючи виклик необхідності, стає вільною. Необхідність випробовує Дарну всякого роду «спокусами», якими є природне людське бажання

втамувати спрагу або голод. Дарну не бажає підкорятися Необхідності, він кидає їй виклик, нехтуючи почуттями голоду і спраги, але тим самим реалізує своє право на внутрішню особисту свободу, «... звільнившись від голоду та спраги й намагаючись поширити на всі чотири сторони світу впевненість у своїй внутрішній свободі. Він схуд, висох, здерев'янів, втратив відчуття часу і простору. Він не розрізняв дня і ночі, але все стверджував собі, що він вільний» [109, с.381]. Божество намагається переконати Дарну в тому, що і його бажання знайти істину теж продиктоване нею, Необхідністю, тому що жодна людина не здатна зробити будь-якого руху за все своє життя, який би не був розрахований наперед Необхідністю. Дарну відкинув усі спроби Необхідності підпорядкувати себе її законам, він відволікся від усього, що обмежувало його свободу, і віддався спогляданню істини, яка ось-ось повинна була йому відкритися. Через деякий час птахи, які звикли до його нерухомості, прилітали і сідали на нього, а потім пара диких горлиць влаштувала собі гніздо на голові вільного мудреця й безтурботно вивела пташенят у складках його тюрбану.

«Дурні птахи! – думав мудрий Дарну, коли спочатку воркування подружжя, а потім писк пташенят досягав його свідомості ... – Усе це вони роблять тому, що невільні і підкоряються законом необхідності». І навіть коли плечі його стали покриватися пташиним послідом, він знову повторював собі: «Дурні! І це теж вони роблять, тому що невільні» [5, с.380-381]. Себе ж він вважав вільним у найвищому рівні й навіть близьким до богів. Знизу, з ґрунту, потягнулися тонкі стеблини повзучих рослин і стали обвивати його нерухомі ноги. Гординя заважає Дарну підкоритися закону необхідності, тому він іде в небуття.

Аналізуючи позицію Дарну, зауважимо, що розуміння свободи в буддійській філософії далеке від того, що розуміли під свободою романтики. Якщо в романтичній етиці категорія свободи пов'язувалася з ідеєю самоцінності людської особистості, вірою у всемогутність вільного людського духу, людської особистості, то в буддійському розумінні свобода – це повне звільнення людини від необхідності думати, мріяти, аналізувати, бажати, їсти, пити, спати тощо. Тільки свідомо відмовившись від усього цього, людина могла відчути себе вільною в найвищому розумінні цього слова й навіть близькою до богів.

Інший брамін – Пурана також жадає пізнати істину й також приходить до того ж храму, де Дарну вже стояв «блаженний до такої міри, що навіть птахи звили на ньому свої гнізда» [5, с.382]. Але Пурана не такий норовливий, як Дарну. Він, навпаки, підпорядкував себе Необхідності, адже відкрив істину абсолютно протилежну тій, яку відкрив Дарну: якщо все в житті відбувається з волі Необхідності, то людина, підкорившись їй,

може знайти повну свободу, бо їй нічого не доведеться робити самій, усе й так станеться з волі Необхідності. І добродушний Пурана підкорився їй. Так само, як і Дарну, «він занурився в повне споглядання і став чекати, доки Необхідність здійснить себе сама. Він чекав день, другий і третій ... Поступово посмішка застигла на його обличчі, тіло схудло, інша пара горлиць звила гніздо в складках його тюрбану... Коли ж паростки трави перекинулися також на нього, то незабаром не можна було відрізнити Пурану від його товариша – норовливого мудреця, який боровся з Необхідністю, від мудреця, який їй цілком підкорився» [5, с.384].

Відповідаючи на питання про зміст істини, В. Короленко приводить своїх героїв до відкриття істини не в буддійському, а в романтичному розумінні. Молода дівчина, яка випадково забрела до руїн храму, побачивши мудреців, що стояли на порозі нірвани, очистила їх плечі від пташиного посліду, обмила їх і зберегла на губах Дарну поцілунок, після якого іскра, що ледь не згасла у свідомості мудрого Дарну, зажевірїла знову, думка прокинулася й стала неспокійно метатися в темряві [5, с.386]. Дарну раптом зрозумів, що вони з Пураною стоять на порозі смерті, а не свободи, і це теж необхідність, але ще й нерозумна. У той час, як можливість врятувати себе і товариша – необхідність, але розумна. Але для цього потрібні воля та зусилля. Дарну робить відкриття, що божество Необхідність визнає своїми законами лише те, що вирішить наш вибір. Необхідність – «не господар, а тільки бездушний лічильник наших рухів. Лічильник відзначає лише те, що було. А те, що ще має бути, відбувається завдяки нашій волі» [5, с.387].

Таким чином, можемо стверджувати, що визнання індивідуальної волі людини було домінуючою ціннісною орієнтацією й вирішальним фактором розвитку людської особистості і можливого способу утвердження внутрішньої свободи людини особливо в епоху загального сум'яття, песимізму і кризи усталених моральних та етичних норм. І той факт, що В. Короленко ставить і вирішує кризову проблему на матеріалі буддійської філософії та етики, що набуває популярності серед інтелектуально мислячої Росії кінця XIX століття, розкриває маловідому сторону його багатогранного таланту і відкриває для російської літератури і філософії нові перспективи і нове спрямування в осмисленні ідей та образів Сходу.

Приступаючи до характеристики основних ціннісних орієнтацій християнства, 5 грудня 1917 р. в своєму «Щоденнику» В. Короленко називає релігію одним з головних консолідуючих чинників російського суспільства, той кістяк, який зможе стати стрижнем, який об'єднає його в єдино цілісний організм: «Наша психологія – психологія всіх російських людей – це організм без кістяка, м'якотілий і нестійкий.

Російський народ нібито релігійний. Але тепер релігії ніде не відчувається. Ніщо не гріх. Це в народі. Те ж і в інтелігенції. Успіх – все. У сторону успіху ми сахаємося, як стадо. Це і є страшне: у нас немає віри, стійкої, міцної, святішої над тимчасовими невдачами та успіхами. Для нас «немає гріха» в участі в будь-якій неправді, яка процвітає в даний час. І тому наша інтелігенція, замість того, щоб мужньо й до кінця сказати правду «владиці народу», коли він явно помиляється і дає себе завести на шлях брехні й безчестя, – прикриває відступ порівняннями та софізмами і змінює істини» [4, с.48].

27 травня 1921 року В.Г. Короленко у своєму щоденнику аналізує статтю «Комунізм і релігійні обряди», опубліковану 15 травня 1921 року в № 104 газети «Правда», зазначаючи, що будь-якому суспільству необхідна релігія і що «...оголошення рішучої війни релігій з боку комунізму, це велика помилка. Поверхневий матеріалізм (а з таким тільки матеріалізмом ми маємо тепер справу) вже тепер виявляє всю свою поверховість. Світ, як складений з атомів-цеглинок, які своїми фізичними властивостями визначають світобудову, вже тепер, коли самий атом прямує до нескінченності, – відкриває в свою чергу таку ж нескінченність для допитливого людського розуму, і всесвіт знову перетворюється на таємницю. Це, звичайно, далеко не та містична релігія, що допускає чудеса і ворожбу, але все-таки це знову ... нескінченність. Я колись, років 15 тому, був дуже зайнятий цією таємницею, і мене вабили в неї наступні міркування: наука зруйнувала уявлення про атом-цеглинку і розкриває все більш вчення про атом-нескінченність. На цьому ґрунті життя знову постає в якості нескінченних можливостей... Я колись (давно!) розвивав у цьому напрямку цілу струнку теорію. Михайловський, вислухавши її, сказав, що все це можливо, але його не цікавить. Мик. Фед. Анненський поставився до моєї теорії з незвичайною і притому ворожою пристрасністю. Він вже зупинився на своєму матеріалізмі і не хотів з нього зрушитися» [1, с.390].

6 листопада 1889 р. в листі до О. К. Маликова (*член гуртка «ішутинців», засновник теорії «боголюдства» – Я.Б.*) мислитель відзначає необхідність справжньої віри й релігії як таких, що зможуть позбавити суспільство будь-яких сумнівів і згуртувати його, адже «у релігійної думки, як і у всякої іншої, є постійне вдосконалення і для свого відродження віра вимагає сумніву, дослідження й засвоєння нового матеріалу, що подається думкою, пізнанням» [6].

А. Колодний, розглядаючи систему релігійних цінностей, виділяє такі їх групи. До вищої групи, – стверджує релігієзнавець, – належить Бог як абсолютна цінність. До другої групи відносяться «потойбічні цінності», а саме – Царство Боже, безсмертя душі, рай, які є для віру-

ючих метою та ідеалом. До третьої групи належать цінності, які функціонують у земному житті для досягнення «Царства небесного», тобто релігійні обрядів, Церква та ін. До четвертої групи належать життєві цінності, цінності життя як такого [2, с.491].

Виходячи з даної класифікації, зазначимо, що для В. Короленка найважливішою в системі релігійних цінностей була перша група – віра в Бога як шлях до порятунку людства, як шлях консервативного захисту індивідуальності від будь-якого виду не сакрального впливу.

Людина віддає перевагу окремим рисам, вічним началам божества – певному образу, говорить цьому образу: тебе немає! – і йде знову в темряву і холод, і йде одна, безпорадна – крізь цю темряву і холод за новим світлом. Ось що постійно відбувається в людстві, і ось чому порожніють храми, в яких людство, звичайно, поміщало частину свого пізнання, частину своєї віри, живої, істинної. Але божественне начало все світиться в умах та душах, і тоді форма меркне й темніє, і людина, що істинно служить божеству, якому вона і ніколи в цьому житті не зуміє знайти підходящої форми – залишає її, забирає з храму більш визначені й досконалі начала в темряву і холод нових сумнівів і пошуків. І ось, коли в дорозі її охопить цей холод, – вона іноді озиряється назад і часом готова знову визнати ідола, бо вона слабка і їй хочеться на що-небудь опертися. І багато хто йде назад; для цього доводиться, звичайно, погасити той вогонь сумніву і пізнання, який горів раніше. На мою думку, це означає відректись від істинного бога, якого я не знаю, але який для мене більш живе у істині, в пізнанні, в совісті, в правді, ніж у кадильному диму та іконах» [6].

Проаналізувавши мемуаристику Володимира Галактіоновича Короленка, зокрема його «Листи» та «Щоденники», можна дійти до висновку, що, на його думку, релігія дійсно є однією з основних суспільних ціннісних орієнтацій, адже лише справжня релігія виступає головним консолідуючим фактором у суспільстві, у той же час, як сам Володимир Галактіонович зазначає у статті «Декларація» В.С. Соловйова: До історії єврейського питання в російській пресі», яка у 1909 році не була пропущена до друку цензурою, посилене розпалювання національної і релігійної ворожнечі, настільки супротивної духу справжнього християнства, придушуючи почуття справедливості і людяності, в корені розбещує суспільство і може привести його до морального здичавіння, особливо при нині вже помітному занепаді гуманних почуттів і при слабкості юридичного начала в нашому житті [3].

Поряд з ціннісними орієнтаціями християнства, В. Короленко аналізує цінності мусульманства. У другому листі до А. Луначарського В. Короленко характеризує ціннісні орієнтації в ісламі, звертаючи увагу свого адресата на статті турецького «соціаліста» Балієва, які

містять прямі заклики до вірменської різанини. Мислитель, зокрема, зауважує, що якщо нарком освіти уявить собі картину своєрідних східних мітингів кінця XIX століття на площах перед мечетями Стамбула, де мандрівні дервіші закликають слухачів, які навпочіпки до священної війни з європейцями, чи скаже він, що тут «мова йде про прогрес у розумінні Маркса і Енгельса» [6, с.201]. Мислитель вважає, що навпаки – Азія відгукується на те, що відчуває в нас рідного, азіатського.

Не зважаючи на те, що мислитель категорично засуджує джихад, до якого закликали турецькі соціалісти, він позитивно відгукувався про ціннісні орієнтації ісламу, найголовнішою з яких є покірність, якої кожен справжній мусульманин повинен дотримуватися на всіх стадіях свого життя незалежно від того є він дитиною, юнаком, дорослою людиною чи особою похилого віку. Покірність полягає в тому, щоб підкорятися Аллахові й потрапити до раю в наступному житті. При цьому іслам звільняє мусульманина від необхідності ставити питання про накопичення грошей і майна, тілесне задоволення, їжу та розваги, оскільки все з'являється і зникає, а він живе для вищої мети.

Таким чином, можемо стверджувати, що розглядаючи ціннісні орієнтації світових релігій – буддизму, християнства та ісламу, В. Короленко вважав, що у буддизмі визнання індивідуальної волі людини було вирішальним фактором розвитку особистості й можливого способу утвердження внутрішньої свободи особливо в епоху загального сум'яття, песимізму і кризи усталених моральних та етичних норм. Найвищою цінністю християнства В. Короленко вважає віру в Бога як шлях до порятунку людства, консервативного захисту індивідуальності від будь-якого виду несакрального впливу. Для ісламу, за В. Короленком, вищою цінністю є покірність, яка полягає в тому, щоб підкорятися Аллахові й потрапити до раю в наступному житті.

Література

1. *Антонец М. Я.* Педагогические идеи В.Г. Короленко: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Михаил Яковлевич Антонец; НИИ педагогики УССР. – К., 1985. – 23 с.

2. Академічне релігієзнавство: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [за наук. ред. А. М. Колодного]. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.

3. *Короленко В.Г.* «Декларация» В.С. Соловьева: К истории еврейского вопроса в русской печати / Владимир Галактионович Короленко // Короленко В.Г. Собрание сочинений: В 5 т. – Л.: Художественная литература. Ленингр. отд-ние, 1989-1990 Т.3: Рассказы, 1903-1915. Публицистика. Статьи. Воспоминания о писателях; сост. и подгот. текста Б. Аверин. – 1990. – 719 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до дж.: <http://www.vehi.net/soloviev/korolenko.html>

4. *Короленко В.Г.* Дневник. Письма. 1917–1921 / Владимир Галактионович Короленко. – М. : Советский писатель, 2001. – 544 с.

5. *Короленко В. Г.* Необходимость / Владимир Галактионович Короленко // Короленко В. Г. Собрание сочинений : в 10 т. – Т. 2 : Повести и рассказы. – М. : Гослитиздат, 1954. – С. 365–388.

6. *Короленко В.Г.* Письма к Луначарскому / Владимир Галактионович Короленко // Новый мир. – 1988. – №10. – С. 198–218.

7. *Короленко В.Г.* Собрание сочинений : в 10–и т. / Владимир Галактионович Короленко – М. : Гослитиздат, 1953–1956. Т.10 : Письма. 1879–1921. – 1956. – 717 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до дж.: http://az.lib.ru/k/korolenko_w_g/text_0890.shtml

Я.Е. Блоха

В.Г. КОРОЛЕНКО О ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЯХ МИРОВЫХ РЕЛИГИЙ

Автор анализирует мысли В.Г.Короленко о главных ценностных ориентациях мировых религий – буддизма, христианства и ислама. Мыслитель считал, что в буддизме признание индивидуальной воли человека было решающим фактором развития личности и возможным способом утверждения внутренней свободы. Высшей ценностью христианства для В.Г.Короленко является вера в Бога как путь к спасению человечества, консервативной защите индивидуальности от любого вида несакрального влияния. Рассматривая ценностные ориентации ислама, мыслитель отстаивает позицию, что главной из них является постоянство, согласно которой подчинение Аллаху гарантирует попадание в рай в следующей жизни.

Ключевые слова: ценностная ориентация, мировые религии, буддизм, христианство, ислам, вера, индивидуальная воля.

Y.Y. Blokha

V.G. KOROLENKO'S THOUGHTS ON VALUE ORIENTATIONS OF THE WORLD RELIGIONS

The author analyzes V.G. Korolenko's thoughts about the value orientations of the main world religions, which are Buddhism, Christianity and Islam. The thinker believed that in Buddhism the recognition of individual human will was a dominant value orientation and a decisive factor of the personal development and of a possible way of promoting internal freedoms, especially in an era of total confusion, pessimism and crisis of the established moral and ethical standards. The fact that V. Korolenko raises and solves the problem of the crisis on the material of Buddhist philosophy and ethics, which became popular among Russian intellectuals in the late 19th century, reveals a little-known side of his multifaceted talent and opens new perspectives and new direction in understanding the ideas and images of the East for Russian literature and philosophy.

According to V.G. Korolenko, the highest value of Christianity is a faith in God as a way to saving mankind and conservative protecting the individuality from

any kind of non-sacred influence. The thinker designates religion as one of the major factors consolidating society, as a backbone that can be the core, which will integrate it into a single holistic body. V.G. Korolenko also notes that intensive inciting ethnic and religious hatred, which contradicts the spirit of true Christianity and suppresses a sense of justice and humanity, fundamentally corrupts society and can lead to moral savagery, especially when the decline of humane feelings and the weakness of the legal principles are observed in our life.

Despite the fact that the thinker strongly condemns Jihad, for which Turkish socialists called, he spoke positively about the value orientations of Islam, the most important of which is humility that every true of any age Muslim must follow. Humility is obeying Allah and getting to heaven in the next life. Thus Islam frees the Muslim from the need for asking questions about the accumulation of money and property, bodily pleasure, food and entertainment because everything appears and disappears, but the Muslim lives for a higher purpose.

Key words: *value orientation, world religions, Buddhism, Christianity, Islam, faith, individual will.*

Надійшла до редакції 28.12.2014 р.